

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 114 1993

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Ulla-Britta Lagerroth, Margareta Wirmark

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Ulf Boëthius

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskript.

ISBN 91-87666-08-01

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Fälths Tryckeri, Värnamo 1994

Jensen vågar skriva utifrån den subjektiva positionen, som boken blir en så stark och omtumlande läsoplevelse.

Föga förvånande upptäcker det kvinnliga ögat att Homeros spektrum, då det gäller att skildra mäns och kvinnors erfarenheter »er meget bredere, end hvad et mandsdomineret fags forskning har haft øje for» (s. 11). Vad som däremot förvånar är *hur* inskränkt och snävt det manliga perspektivet känns, då man får ta del av de pregnantia bilder av kvinnlig erfarenhet som Minna Skafte Jensen hjälper oss att upptäcka.

Ty kvinnorna har ett eget liv, även i dessa krigets och männens texter. Inte i förgrunden – så fylld av skrik, ävlan och tumult. Men i tystnaden och saknaden. De finns i männens skugga. De finns i den halvt fördolda diskursen.

Björn Sundberg

Magnus Wistrand: *Entertainment and Violence in Ancient Rome. The Attitudes of Roman Writers of the first Century A.D.* Acta Universitatis Gothoburgensis. 1992.

Hur en rad samtida romerska författare förhöll sig till vad som utspelade sig på *arena, scaena, circus* och *stadium* granskar Magnus Wistrand i sin fängslande studie *Entertainment and Violence in Ancient Rome*. Kejsar Augustus var frikostig med att erbjuda det romerska folket underhållning och Juvenalis berör i ett bekant yttrande bittert dess upptagenhet av bröd och skådespel (panem et circenses). Wistrand som har inriktat sig på en rad välkända författare från det första århundradet av vår tideräkning gör visserligen strax den reflexionen att man i stor utsträckning förhöll sig neutral till de olika företeelserna; »most of the authors do not seem to have been interested in entertainment at all». När författarna verkligen ger uttryck åt sina åsikter intar de överlag en mer eller mindre negativ attityd som skiftar med vad slags underhållning som det är fråga om. Gentemot underhållningsvåldet på arenan, gladiatorspel o.s.v., hade de romerska skribenterna föga att invända. Wistrand vänder sig mot den enligt hans mening felaktiga uppfattningen att Seneca skulle ömka sig över avrättningen av mördare och rövare – också exekutioner hörde till underhållningen på arenan. Vad Seneca menade var att dessa företeelser saknade moraliskt upplyftande kvaliteter. I Senecas stoiska företällningsvärld fanns över huvud ingen plats för medlidande; det var något som tvärtom för honom framstod som en moralisk defekt.

Wistrand har primärt varit inriktad på »violent Roman entertainment» men han fann det befogat att bredda undersökningen. »Still, violent Roman entertainment has a special interest precisely because it is so repulsive». I sin notapparat gör Wistrand en liten utläggning om hur man inom modern forskning ser på underhållningsvåldet och dess inverkan på åskådarna. Plinius prisade kejsar Trajanus för att denne utan skrupler tog vara på de uppfostrande effekterna i

gladiatorspelen där som han konstaterar rentav slavar och brottslingar kunde lägga sitt dödsförakt i dagen. Han talar om »vackra sår» (pulchra vulnera) och ger därmed »vackra» en mer moralisk än estetisk innebörd. Martialis excellerar i sina epigram med allehanda allegoriska tolkningar, exempelvis av lejonens till synes lekfulla uppträdande gentemot harar. Det gav en illustration till kejsarens storsinhet, framhöll han. Också i de grymma avrättningarna av brottslingar fann han en symbolisk potential. Bara Juvenalis bryter sig ut ur mönstret med sin renodlat negativa och föraktfulla inställning till vad som förevar på arenan.

Teatern stod lågt i kurs hos de behandlade författarna. Wistrand betecknar deras inställning som »remarkably uniform». Populära bland massorna, vulgus, stämplades skådespelarnas, histrionernas och övriga aktörers uppträdanden som depraverade och ovärdiga. Det väcker anstöt hos historikern Suetonius att kejsar Nero i egen hög person bevittnade teaterföreställningar. Suetonius uppehåller sig också vid den tumultariska oredan som gärna uppstod på teatern.

Skådespelarna stod över huvud lågt i den sociala hierarkin. På grundval av ett magert textmaterial finner Wistrand det dock möjligt att företa vissa distinktioner: »Pliny, Seneca and Martial are clearly more tolerant than Tacitus, who is consistently opposed to it». Seneca hämtar anmärkningsvärt ofta sina exempel från teatern. Man kan inte vara allvarlig jämt, reflekterar han med Plinius; i en av sina epistlar medgav denne att han fann nöje i alla slag av innoxia remissio (harmlös förströelse) som t.ex. att lyssna på komedier och beskåda mimer. »Pliny's main objections to the theatre is its lack of *severitas* and *gravitas*.» Det var en high brow-attityd som författarna överlag intog.

Ulf Wittrock

Stephen A. Mitchell; *Heroic Sagas and Ballads*. Cornell University Press 1991.

Jesse L. Byock, *Medieval Iceland*. University of California Press 1988.

»Heroic Sagas» i titeln på Mitchells bok svarar mot vad som på isländska brukar kallas *fornaldarsögur* – eller kanske snarare de traditioner som de bygger på. Mitchell definierar kortfattat denna genre inom Islands rika medeltidslitteratur som »Old Icelandic prose narratives based on traditional heroic themes, whose numerous fabulous episodes and motifs create an atmosphere of unreality» (27). Därmed avgränsas genren från de mera realistiska islänningasagorna, också med en mindre träffande term kallade släkt- eller ättesagor. De sistnämnda handlar som bekant om islänningars liv och leverne från den norska landtagningen (isl. *landnám*), som tog sin början mot slutet av 800-talet, och till ca 1030, då kristendomen var införd på Island, alltså en period på bortåt 200 år.

Fornaldarsagorna (isl. *fornöld* forntid) rör sig med en tid före landtagningen, då det ännu inte fanns några »islänningar», även om sagorna ibland leder

huvudpersonens stamtavla fram till någon efterkommande som slog sig ner på Island. Med sin anknytning till Skandinavien – både till Danmark, Norge och Sverige, för att inte tala om mera dimhöjda nejder – blev fornaldarsagorna redan på 1600-talet uppmärksammade av våra fornforskare. De såg i dem källor till vår egen historia, vittnesbörd om ett glansfullt nordiskt förflutet. Dessa texter stod i fokus för intresset under Sveriges stormaktstid. Just ett par fornaldarsagor blev också först befordrade till trycket hos oss, tidigare än någon annanstans.

Men med tiden råkade fornaldarsagorna i vanrykte som historiska dokument. De mera realistiska islänningasagorna (och kungasagorna, som Snorri Sturlusons *Heimskringla*) avlöste fornaldarsagorna som mera värdiga mål för de senare forskarnas intresse och mödor. Också som litterär konst degraderades fornaldarsagorna. Mitchell citerar drastiska exempel på »the intolerance of literary historians for the folkloric nature of these works», som då den ansedde engelske litteraturhistorikern W.P. Ker »laments the mechanical way in which the romantic sagas repeat 'old adventures, situations, phrases, characters, or pretences of character'». Mitchell ser denna negativa attityd som »strengthened by confusion over several issues» (13). Skillnaden i bedömningen av dessa texter ligger på ett plan som möjligen kunde ha formulerats klarare av Mitchell. Att fornaldarsagorna på det hela taget är vida underlägsna islänningasagorna som litterär konst är uppenbart i de flesta läsares ögon. Ingen skulle komma på tanken att på den punkten se exempelvis *Gautreks saga*, *Göngu-Hrólfs saga* eller *Örvar-Odds saga* som ens tillnärmelsevis jämförbara med *Egils saga*, *Laxdæla saga* eller *Njáls saga*.

En helt annan sak är att fornaldarsagorna i sin art erbjuder forskarna ett utomordentligt intressant studium. Deras historiska värde i mera strikt bemärkelse kan självfallet inte anslås högt. Men det kan inte uteslutas att de, som Klaus von See har formulerat saken, »might reflect broad political and historical developments» (38). Sålunda har *Hervarar saga* ansetts bevara dunkla hägkomster av ett stort slag mellan goter och hunner. Mitchells arbete är ett uttryck för det under senare decennier återuppväckta intresset för fornaldarsagorna – dock inte i deras egenskap av föregiven »historia», som under svensk stormaktstid, utan som ett fascinerande vittnesbörd om en ihållande inhemsk tradition om en gången nordisk hjälteålder och dess »folkloric dimensions» (42). Det är en genre som tillkom under isländskt 1300- och 1400-tal; talrika avskrifter ger besked om att den i sin samtid var mycket uppskattad. Mitchell ser dem också receptionestetiskt i dess »actual social and historical context» (121). Han räknar rentav med att dessa texter i vissa fall kan ha haft inhemska sponsorer, som i hjältnarnas genealogi ville försäkra sig om en förnämlig härkomst. Det är en tänkbar och tänkvärd kombination, men givetvis notoriskt osäker, med tanke på den torftiga kunskap vi har om samtidens litterära »system»: inga dedikationer eller liknande ledtrådar.

En stor förtjänst hos Mitchell är att han följer fornaldarsagornas vidare öden som underlag för nya gener. Dem behandlar han i kapitlet »The Legacy Rene-

wed», som tar upp den nordiska balladen och den specifikt isländska diktformen *rímur*. Bland balladerna är det »kämpavisorna», som med sina motiv fullföljer traditionen från fornaldarsagorna och säkert ofta är inspirerade av dem. Kämpavisan är särskilt väl företrädd på Färöarna, där inte minst eddapoetsins Sigurd Fafnesbane var ett omtyckt ämne. Men de litteraturhistoriska sammanhangen är trassliga.

Till skillnad från övriga nordiska länder utvecklade man på Island ingen egen balladtradition. I stället tillkom här, tidigast på 1300-talet, den ytterst produktiva genren *rímur* (sg. *ríma*), som har odlats kontinuerligt under århundraden, ända in i vårt sekel. Det är en till stor del alltjämt otryckt litteratur, som väsentligen bygger på ämnen från fornaldarsagorna, även om rimorna har assimilerat också klassiska ämnen som trojanska krigets hjältar och Bibelns Simson. Dessa vidlyftiga episka dikter i många sånger (därav flertalsformen *rímur*) på ett stort antal versmätt är vida formsträngare än balladen och har i sin rimteknik och sitt rikt utvecklade kenningspråk bevarat känningen med forntidens skaldar.

Som ett uttryck för den sega senmedeltida tradition som bärs upp av genrer som fornaldarsaga, kämpavisor och rimor tillämpar Mitchell i sin »Epilogue» fyndigt en bild »drawn from the botanical world in the substance called mycelium, the vegetative part of fungus which exists virtually everywhere in temperate climates. For unknown reasons it will suddenly form a fruiting body which presses up through the earth as a cluster of mushrooms» (180). Det är frukterna av denna dolda och underjordiska process som Mitchell har studerat i sitt fängslande arbete. Till sist kan han, som en replik till fornaldarsagornas belackare, råda dem »who do not care for them to look elsewhere for their amusement» (181).

För ett tiotal år sedan publicerade Jesse L. Byock avhandlingen *Feud in the Icelandic Saga* (University of California Press, 1982), recenserad i översikten »Från den norröna forskningsfronten» (*Sammlaren* 106, 1985). Det arbetet innebar en nyorientering i de senaste decenniernas sagastudier. Inte minst efter bröderna Lauritz och Curt Weibulls radikala kritik av den isländska sagalitteraturens historiska källvärde kom sagorna att betraktas främst eller enbart som skönlitterära alster. Byock fick i viss mån pendeln att slå tillbaka. Han såg visserligen inte islänningasagorna som pålitlig historieskrivning, när det gällde det konkreta händelseförloppet, personschildring etc. En annan sak var enligt honom den samhällsstruktur som sagorna reflekterade. Byock inriktade sig på sagornas beskrivning av fejder och blodshämnd, som bekant ett frekvent inslag i dessa texter. Det annars ytterst sofistikerade isländska rättsväsendet under fristatstiden hade ju en påfallande egenhet: det saknades en instans för att verkställa de domar som fälldes. Att utkräva straffet i detta decentraliserade samhälle blev den enskildes, den förfördelades sak. En svag målsägare måste då söka hjälp hos mäktigare män än han själv, om de var villiga att ge sitt bistånd. Närmast till hands låg det då att vända sig till den *goði* som man slutit sig till och som i första hand förväntades bevaka

intressen inom sitt eget *goðorð*. Förutom att de 36, sedermera 48, godarna tillsammans utgjorde Alltingets lagstiftande och dömande församling hade de också att inom sitt lokala godord fullgöra religiösa, administrativa och juridiska uppdrag. »Rättshjälpen» vid utkrävande av gottgörelse och straff kunde emellertid involvera många människor med intressen att bevaka i ärendet: lokala makthavare, släktingar, vänner. Byock visar i *Feud in the Icelandic Saga* med många konkreta exempel, hur detta rättsväsen, unikt för Island, utvecklade ett rikt differentierat system av inbördes relationer och beroenden, enligt bestämda mönster. Det var en ordning som – med lag och rättsskipning som en stundom visserligen bräcklig garant – under århundraden var ett sammanbindande kitt i det isländska samhället.

Det är denna centrala tankegång som Byock i sitt nya arbete *Medieval Iceland. Society, Sagas, and Power* (University of California Press, 1988) energiskt fullföljer. Nu rör det sig om en översikt på bred bas över det medeltida Islands utveckling fram till dess att den gamla fristaten efter Sturlungatidens uppsplitande inbördesfejder måste underkasta sig den norska kungamakten 1262–64. Några kapitelrubriker kan markera gången av undersökningen: »Historical and Legal Sources» (14–30); »The Family and Sturlunga Sagas» (31–50); »Evolution of a New Society» (51–76); »Sources of the Chieftains' Wealth» (77–102); »Farmers under Duress: a Lucrative Source of Wealth» (165–82); »Limitations on a Chieftain's Ambitions» (182–202); »*Vinfengi*: A Mechanism of Power» (203–20).

Den historiska och sociala utvecklingen är givetvis i stora drag välkänd från tidigare forskning. Men tyngdpunkten i Byocks nya verk ligger på en särskild aspekt av vad han i sitt tidigare arbete betecknat som »Feud». Nu är emellertid intresset riktat på fejdens ekonomiska roll i förvärvet och omfördelningen av egendom och makt. De tidiga landnamsmännen hade ostört kunnat lägga beslag på väldiga landområden, som utgjorde grunden för en lukrativ boskapsskötsel. Men konkurrensen om jorden hårdnade, allt eftersom folkmängden ökade. »Inevitably the new society's development was dictated by competition among succeeding generations for the land's limited resources.» (2–3)

I frånvaron av en verkställande instans med egna tvångsmedel till sitt förfogande utvecklades som sagt »economic and legal processes that institutionalized barter ('byteshandel'), the public brokerage of power, and the conduct of feud, all of which hindered the emergence of overlordship» (4). Detta system öppnade alltså möjligheter för inflytelserika män, som *goðar* och deras likar i makt, att ingripa till förmån för bönder som begärt deras skydd. Denna procedur, där »the cultural focus was on law» (7), kunde faktiskt länge fungera relativt friktionsfritt och »provide manageable solutions in disruptive situations» (4). Men ideellt förutsatte den nog att trängda klienter hade att göra med män som Jón Loftsson, »the most powerful chieftain of his day», enligt Einar Ól. Sveinsson »'a man of moderation'» och »'the greatest peacemaker in the country'» (181). Ledande män

handlade också som regel ansvarsfullt, inställda på att bevara social jämvikt och fred. Vanligen slöts dessa överenskommelser enligt ett noga reglerat system, där bl.a. begreppet *vinfengi* ('vänskap') spelade en väsentlig roll. Det gällde då vänskapsband i mera formell mening och innebar bestämda förpliktelser – en vänskap som också kunde sägas upp i närmast legala former.

Den ömtåliga balansen i denna handläggning av rättskonflikter kunde givetvis rubbas och lämna rum för allvarliga övergrepp. Det hände att en medlare hänsynslöst utnyttjade sin position genom att t.ex. kräva att hans klient överlät den i målet omstridda egendomen på medlaren själv. »A transfer of land by *handsal*, in which one man gave over his land, perhaps to a *goði* in return for protection, sometimes violated Iceland's inheritance laws.» (169)

Hungern efter land var den kanske viktigaste drivkraften bakom de manipulationer som det isländska rättsväsendet gav utrymme för, och där juridiken i värsta fall gav plats för rena maktspråket gentemot en svagare målsägare. Men det relativa jämviktsläget sattes undan för undan ur spel under den turbulenta Sturlungatiden. Ledande stormän – inte minst inom Sturlungaätten, som perioden har uppkallats efter – lade med mindre nogräknade medel under sig stora områden, som till sist kunde omfatta hela landsdelar. Då kom det stora flertalet bönder att sitta trångt. Hövdingarna krävde att gemene man skulle ställa upp för att med vapenmakt stötta deras väld – en »värnplikt» som isländska bönder aldrig tidigare hade varit utsatta för och som naturligtvis allvarligt störde deras reguljära arbete på sina gårdar. Snorri Sturlusons illegitime son Orækja blev sålunda ökad för vad som närmast var plundring av bönderna med hjälp av hoprafsade band: våldgästning, slakt av boskap o.s.v. För att göra en mer än hundraårig historia kort. Det var dessa inbördes fejder mellan isländska hövdingar – som kunde närma sig krig i mindre skala – som till sist ledde till den gamla fristatens fall. Den norska kungamakten kunde blanda sig i leken och spela ut de isländska stormännen mot varandra. En märklig period av isländskt självstyre hade överlevt sig själv.

Jesse L. Byock har i *Medieval Iceland* föredömligt utrett den roll som den alltmer desperata kampen om Islands jordtillgångar spelade i denna utdragna process.

Peter Hallberg

Marie-Christine Skuncke: *Gustaf III – Det offentliga barnet. En prins retoriska och politiska fostran*. Atlantis 1993.

Det är en utmärkt upptakt som Marie-Christine Skuncke har funnit för sin bok om Gustav III:s barndom och ungdom. Franske ambassadören föreställes för honom i närvaro av gamle kungen, Fredrik I, och föräldrarna Adolf Fredrik och Lovisa. Efter att ha avhört fransmannens harang svarar prinsen med att i sitt tal säga att han värdesätter Ludvig XV:s vänliga